

csak elvétve akad köztük, a tavalyi velencei katalógusból még kétharmadrészüknél több hiányzik. Az ifjú tehetségeknek ez a tömeges jelentkezése az olasz művészi élet más területein is szembeötlő jelenség. Zenében és irodalomban hasonló túltermelés éjti gondolkodóba az embert. És valamint a kritikának évek óta olvasható virágos szavú üdvözléteivel fogadott sok nagy költői és zeneszerzői ígéret beváltása egyre késik, ez új festők és szobrászok túlnyomó sokasága is a többé-kevésbé ígéretes kezdet fokain áll s fog nyilván megrekedni.

Az utóbbi három-négy évtizednek alig van festői iránya, iskolája, sőt nagyobb egyénisége, az új technikai problémáival és stílárúsajátóságaival ne találkoznánk kísérleteik során. Sőt van köztük nem egy, aki egyéniségét egyforma sikerrel tudja elrejtetni akadémikus romok, impresszionista párák és postexpreszionista portréfoltok mögé. Magukvágtá utakon kevesen járnak és kevesek közül is tán csak az egyetlen Primo Conti robusztuserejű kompozíciói hagynak izgató emléket a közöttük tarkálló középszerűségek látványába belefáradt nézőben. Az elismert nagyságok (Boechi, Villani, Italicó Brass, Calcagnadon, Moroni, Cucchiari stb.) új alkotásai közt sok a figyelemreméltó érték, de belőlük is éppúgy, mint a legfiatalabbakból, hiányzik a nemzeti különvalóság rokonító vonása. Ilyen kapocs legföljebb a futuristák régebbi csoportját tartja össze, míg érdekesebb új erőik mind harmonikusabb dekoratív kompozíciókkal haladnak az egész irányzat végső következményei felé. Mennyivel egyzűbb a lengyelek szép terme vagy a széles skálájában is faji vonásokkal könnyen érzékelhető egységbe fűzött német gyűjtemény. Itt, Becker-Gundahl, Fritz Erlea, Samberger, Schwalbach vásznai és az osztrák szobrászok, Barwig, Frass és Ambrosi kis bronzai között látható az egész tárlat néhány legkiemelkedőbb jelentőségű munkája.

A profán művészet átlagos színvonalán is alul marad helyenként az olasz, osztrák, német és magyar műtermekből kikerült egyházművészeti anyag, melynek lehető fölszaporítása céljából sok vázlatos apróság, műhelytanulmány és az ad hoc-

készültség bántó hatását keltő hamari munka is bebocsátást nyert. Templomi tárgyú festménynek, szobornak nehezen találkozik ma vevője, a művész drága vászon, márvány vagy bronz helyett tehát inkább olcsó papírra veti vagy agyagba gyúrja gondolatait, amelyek legtöbbször önmagukért sem elég fontosak és kedvesek neki ahhoz, hogy értékesebb anyagot pazaroljon kifejezésükre. Ilyen is telik éppen, ha kell, — mintha ezt mondaná a közönyös bravúrral készült tervek egy része, míg a másik bibliai vagy legendás tárgyakon sem ad mást, mint ami alkotóját profán témáin, mesterségbeli vagy művészi szempontjából az eszmei tartalomtól függetlenül érdekl. Belsőség, elmerülés, áhítat melege csak nagy ritkán derül ránk egy-egy kész munkáról, de egymást érik az olyanok, melyeket templom falán, imádkozó hívó szeme elé terítve el sem képzelhet az ember. Az utóbbi szempontokra, az egyházművészeti munka rendeltetésére legtöbb figyelemmel az olaszok vannak, de a templom igényeinek szolgálatával viszont ők párosítják a legkevesebb művészi őszinteséget. Egyéniségét megőrző, modern formanyelvét érvényesítő, a konvencióval meg nem alkuvó és mégis hivatásának megfelelő, tehát modern egyházművészetet csak az a művész adhat ma, mikor könnyen kezelhető hagyomány nem áll rendelkezésére, aki a vallásos tárgyat saját lelke élménytartalmával tudja megtölteni. Igen kevés akad a kiállításon, meggyőző példákkal legelőbb a német grafikusok és fafaragók szolgálhatnának, s magyar csoportunk mai művészei mintha teljesen híjjával volnának a feladatukhoz való lelki viszonynak. Mérsékelt sikerüket azért nem is szigorúan egyházművészeti alkotásaiknak, mint inkább templomi ornamentikáinknak s liturgikus iparművészeti munkáknak köszönhetjük.

Várady Imre.

Tanulmány és regény a fasizmusról. Olyan nemzeti újjáébredés, melyet a fasizmus a mai olasz politikában és szellemi életben jelent, természetesen fölkelte a külföld érdeklődését és az olaszokat az áramlat közelebbi meghatározására, elméleti vizsgálatára sarkalta. A fasiz-

musról az utóbbi időben egész kis irodalom keletkezett, melyből csak P. Gorgolini (*Il fascismo nella vita italiana* 1922), L. Freddi (*Fascismo* 1924), C. Giacchetti (*Fascismo liberatore* 1923), M. Rocca (*Idee sul Fascismo*), F. Nani (*Bolscevismo e fascismo* 1924) könyveit említjük. De ezek főleg pártemberek polemikus célzatú munkái. Az olasz Giuseppe Prezzolininek nemrég franciául megjelent műve (*Le Fascisme*, Paris, Bossard 1925) tárgyilagosságra való törekvésével, az adott jelenségeknek elmélyítő elemzésével válik ki ebből az irodalomból. Meglátszik a könyvön, hogy a modern olasz élet egyik legfinomabb megfigyelője — (elég Papini tanulmányára és a háború utáni olasz kultúráról szóló érdekes munkájára utalni) — írta.

Prezzolini az olasz társadalom és politika struktúrájának négy általános jellemző vonását különbözteti meg, melyek a faszizmusnak, mint szellemi és politikai jelenségnek arculatában is föllelhetők.

Olaszországban a *párt* mindig egy kiemelkedő egyéniség összefogó erejében összpontosul. A faszizmus Mussolini nélkül el nem képzelhető.

Olaszországban minden politikai és szellemi áramlat az egyes *vidékek*, provinciák szerint másként és másként árnyalódik. A milánói ipari faszizmus és Toszkána földműves faszizmusa közt ég és föld a különbség.

Olaszország még *nem modern kapitalista állam*. A nép politikai iskolázottsága is csekély. Erkölcsi érzéke izmos maradt, a közvéleményt nem számítás, hanem szentimentális indító okok vezetik. Ezért hajlandó ideális nekilendülésekre. Mindezeknek a jellemvonásoknak fontos szerepük volt abban, hogy a faszizmus uralomra kerülhetett.

Végül az ország politikai egyensúlyának hatalmas és büntetlenül el nem mellőzhető faktora a *monarchia*. Vele a faszizma-forradalom sem helyezkedhetett tehát szembe.

A „fascio“ szó, mely 1893 óta ismételt és különböző egyesülések megjelöléseként szerepel az olasz politikai életben, a latin *fascies*-ből származik és összekötött fanyalábót jelent, melynek közepébe a hatalom jelképezéseül bárd van szúrva. Szimbolikus jelentése: összetartásban rejlik az erő.

A mai faszizmus e jel jegyében indult meg és mint politikai alakulat 1919 március 23-án született meg egy milánói gyűlésen, melyen a hadviseltek több egyesülete és az intellektuellek részéről Marinetti vezetésével a futuristák vettek részt. Már ezen a gyűlésen Mussolini magához ragadta a vezér szerepét.

Benito Mussolini ekkor már hányatott életre tekinthetett vissza. Romagna Dovia falucskájában született (1883) s Olaszországnak ez a vidéke hirhadt arról, hogy ott mindenki szenvedélyesen politizál. Apja — a falu mészárosa — szocialista pártkört alakít és mindenkép terjeszteni igyekszik az anarchikus eszméket, miért ismételtan meggyűlik a baja a hatóságokkal; börtönbüntetést szenved. Anyja tanítónő. Ebben a környezetben nő föl Mussolini. Maga is anarchistává nevelődik, mi csaknem megakadályozza abban, hogy tanítói oklevelet szerezhessen. De a falusi iskola csak rövid pár hónapig tartja fogva. A következő nyáron már csekély megtakarított pénzcskéjével útnak indul Svájcba. Hogy kényerét valamiképp megszerezhesse, beáll munkásnak s csak nagy nélkülözések után sikerül alkalmazást kapnia egy szocialista újságnál. A svájci kormány innen is elűzi az alkalmatlan idegent, kitiltva őt az ország területéről.

Most egy ideig teljesen elzárkóztott szülőfalujában él. Zene és irodalom foglalja le egész idejét. Órák hosszat gyakorol hegedűt; novellákat, verseket küldözget a napilapoknak, míg 1909-ben Trentinóban kap szakszervezeti titkári állást. A következő év Fortiban már nemcsak a tanulás és irodalmi érdeklődés, hanem a propagatív és izgató tett ideje. Egy évi börtönnel fizet érte. Neve kezd ismertté lenni. Alig szabadul ki, az 1912-i bolognai szocialista kongresszuson energikus föllépésével magához ragadja a párt vezetését és szerkesztőjévé lesz a legtekintélyesebb szocialista újságnak, az „Avanti!“-nak. A háború kitörésekor ő is a semlegesség mellett foglal állást, de hamarosan meggyőződik a beavatkozás szükségességéről, mert mindinkább kifejlődnek gondolkodásában azok a nacionalista csirák, melyek már szocializmusának is egyéni szint adtak.

Otthagynya az Avantit és meg-

alapítja a Popolo d'Italiát (ma is hivatalos lapja a fasizmusnak; Mussolini fivére szerkeszti). Mussolini egyénisége hamarosan olvasottá teszi az új szocialista lapot. Maga bevonul katonának s a haretérről küldi Hadinaplójának folytatólagos cikkeit, míg súlyos megsebesülése után ismét átveszi az újság igazgatását, mely a „munkások és termelők lapja“-vá alakul át és a defetista-szocialista propaganda ellen fordulva Caporetto után a körömszakadtáig való harcot hirdeti.

A háború végeztével a szocializmuson nevelkedett, de már nyíltan a nacionalizmus felé forduló Mussolini mintha habozna, melyik serpenyőbe vesse tetteirenek súlyát. A bolsevizmussá fejlődött szocializmus anarchiája uralkodik Észak-Olaszországban s vele szemben csak D'Annunzio nacionalizmusa áll. Mussolininek tömeg kell, melyet győzelemre vezethessen és az imént említett pártok egyikében sem látta azt az alapot, mire egy új Olaszországot lehetne építeni. A szocializmus és nacionalizmus közt lebegett még, mikor politikai éleslátása a hadviseltek hatalmas tömegében sejtette meg azt az erőösszetevőt, melytől Olaszország további biztos fejlődése várható.

A hadviseltek megszervezésére tette meg az első lépést az az 1919 március 23-i gyűlés Milánóban, melyről az előbb szoltunk. Programja ekkor még nagyon zavaros: követeli a szenátus megszüntetését, a háborús vagyon elkobzását, a tőke erős megadóztatását, s forradalmi követeléseinek elméleti hátterét a futurizmus adja meg, melynek képviselői ott állottak körülötte.

Prezzolini a fasizmust éppoly háborút követő társadalmi jelenségnek tekinti, mint a bolsevizmust. Újdonságát a politikai párt katonai megszervezettségében látja. A fasizmusnak eleinte alig volt sikere s csak akkor jut fontos szerephez, mikor a bolsevizmus világot boldogító kísérletei csődöt mondtak és támadásba mehetett át ellenük a maga fegyelmezett csapataival. Olaszország közvéleménye ekkor már kiábrándult a szocialista ideológiából és a feketeingesektől várta a belső rend helyreállítását. Mussolini szervező ereje elérte, hogy a fasizmus hamarosan külön hadse-

reggel rendelkezett az államban és sok apróbb vállalkozás után a „marcia su Roma“ forradalmi ténnyével kezébe kerítette a hatalmat. A fasizmus ekkor már nacionalizmust jelent a szocialisták nemzetköziségevel szemben.

Prezzolini finom elemzéssel fejtegeti, hogyan válhatott Mussolini nemzeté vezérévé. Benne mintha Dino Compagni krónikájából vagy Machiavelli valamely lapjáról a Condottiere típusa ébredt volna életre. Főjellegvonása az erély, eleme a gyors cselekvés. Ítélete éles; a helyzetet mindig gyorsan a maga hasznára tudja fordítani. Másrészt azonban nem a maradi olasz agrártársadalomból, hanem olyan kapitalista iparcentrumból nőtt ki, milyen Milánó. Innen modernsége. Tradícióra való támaszkodása mellett a lázas munka és haladás embere, aki nemzeti eszmék szolgálatában serény fáradozásra tudja szorítani kényelemszerető népét.

Uralomrajutása óta Mussolininek főleg két nehéz problémával kellett megküzdenie.

Nem volt könnyű pártját megtisztítani a forradalom alatt elkerülhetlenül felszínre vetődő esőcselektől és lelkiismeretlen kalandoroktól (Matteotti-ügy), sem saját tekintélye alatt egyesíteni a különböző vidékeknek különböző élet-szükségletek hatása alatt álló fasiszta-táborait. Különösen az utóbbi időben sokat beszélnek a „raszimus“-ról. A Ras egy-egy vidék fasiszta-diktátora (Farinacci), akinek feltétlen engedelmességgel tartoznak csapatai. Látnivaló, hogy a Ras így könnyen szembehelyezkedhet a vezér, a „duce“ akaratával.

Másrészt az uralomra jutott pártnak programra volt szüksége. Ezt a programot, mely természetszerűleg távol áll az 1919-ben vallott elvektől és szigorúan beilleszkedik Olaszország alkotmányos rendjébe, ismét csak Mussolini teremtette meg, mikor mindazt a hasznos reformot, mit az előtte járó liberális kormányok évtizedeken keresztül terveztek, a maga módján megvalósította. Azért nem szofizma az, amit Mussolini volt közoktatásügyi minisztere, az ex-liberális Giovanni Gentile mondott egyik beszédében: az igazi, tevékeny liberalizmus a doktriner liberálisok ellensé-

geinél, a fasisztáknál keresendő. De Mussolini inkább energia, mintsem világitó fátyla.

Milyen a fasizmus viszonya az olasz kultúrához és művészetéhez? Kétségtelen, hogy a fasizmus és futurizmus közt — mindkettő Milánóban született — van bizonyos összefüggés. Az első fasiszta lapokat (a milánói *Ardito*-t, a bolognai *Assalto*-t) futuristák alapították. Az 1919-i választásokon Mussolini és Marinetti ugyanazzal a programmal lépnek föl. Futuristák és fasiszták együtt szenvednek fogságot intervencionizmusukért és forradalmiságukért. Együtt imádják a gépet, a gyorsaságot, az energiát, az erőszakot (I. F. Marinetti: *Futurismo e fascismo* 1924.). A háború, a küzdelem számukra kultusz; parlament és bürokrácia gyűlöletük tárgya. De amint Mussolini politikai programja megváltozott, alighogy uralomra került, úgy a fasizmus művészi megnyilatkozása sem a futurizmus, hanem épp ellenkezőleg a legsajátabb olasz tradíciókból táplálkozó klasszicizmus. A fasiszta folyóiratokon nem furcsa futurista ákbombakomokat, hanem római romokat találunk ábrázolva. A futurizmus föl akarná robbantani a múzeumokat; számára a mult fölösleges teher — a fasizmus nagyarányú ásatásokat végeztet Rómában, Pompeiben. A futurizmus nemzetközi, a fasizmus nacionalista. A futurizmus vallásellenes, a fasizmus mábár Mussolini korábban Marinetti-vel együtt vallotta, hogy „pap és csendőri testvérek... mindkettő csak bombát érdemel” — a katolicizmusban föllette a faji tradíció legfontosabb mentsvárát, közoktatásügyi minisztere pedig, kinek egész filozófiája tagadja a vallás igazságait, bevezeti a kötelező hitoktatást az iskolába. A vallásnak e nacionalista fölfogása vezeti Mussolinit a Vatikánnal szemben folytatott politikájában is. Mindazok az írók és gondolkodók, akik a fasizmusnak — mi elsősorban tett és energia — elvi, világnézeti jogosultságát igyekeztek megalapozni. (C. Suckert könyve: „L'Europa vivente“ [1923]; Ardengo Soffici munkái; G. Gentile írásai) a katolicizmust és a klasszicizmust vallják az olasz nemzeti kultúra sarkpontjainak. Olaszország az az ország, ahol nem volt

reformáció és ahol a romantizmus, ez a külföldről beszármazott irodalmi áramlat is teljesen klasszikus formát öltött legnagyobb írójában, Alessandro Manzoni-ban. A fasizmus indulhatott együtt a futurizmussal, de uralma alatt olyan légművet teremtett, mely a legalkalmasabb emennek a megfojtására.

Mario Sobrero regénye (Pietro e Paolo, Milano, 1924) sem futurista könyv. Inkább Zolától tanult. Egy Milánóhoz közelfekvő iparos városka életét írja le a kommunista küzdelmek idején. Egy család történetébe sűríti Olaszország háború utáni történetét.

Pietro a harc térről, mint vad szocialista tér vissza, részt vesz a kommunista agitációkban és mint főbizalmi, annak a gyárnak lesz vezetője, melyben mint munkás dolgozott volt. Becsületes rajongó, aki — mikor kötelességérzete gyilkosságra viszi és saját munkástársai ellene fordulnak — összeroppan. Nincsen többé ereje a munkára, nem látja többé élete célját és gyára ellen elkövetett bombamerénnyel lesz öngyilkossá.

Vele szemben áll Paolo. Ő nem gondolkodik a fennálló társadalmi rend egyenlőtlenségein, hanem elismeri szükségyszerű voltukat. A feketeingesek közt vesz részt a harcban, Erős hazafias érzés hevíti a „hontalanok” bűnös üzelmei ellen, s azzal az áldozatkészséggel és önmegtartó életmegértéssel veti magát a küzdelembe, mi a fasizmust mindenkor jellemezte.

A regény egy harmadik alakja, az öreg Dávid könyvet ír a jog filozófiájáról, igyekszik korának problémáival minden oldalról megismerkedni, eljár a szocialista újság szerkesztőségébe, barátkozik agitátorokkal, rokonszenvez a kommunista elvekkel, de Pietro hibáit épp oly jól látja, mint a Paoloéit és távol a gyakorlattól, elméletei közt élven, a testvériségen és általános szereteten alapuló jogról álmodozik.

Mario Sobrero jól kihasználja e világnézeti különbségek összekötését egy család életében s elbeszélését át meg át szövi érdekes szentimentális meseszálakkal. Tárnyilagos akar maradni. Regényének nincsen semmi propaganda-íze.

Kastner Jenő.